

БЪЛГАРСКАТА СЪПРУГА В ГОДИНИТЕ НА ПРЕХОД (1989-2000)

Йоана Павлова¹

Статията е част от по-задълбочено изследване на институцията на брака и промяната, която настъпва в ролите и отношенията между съпрузите в годините на преход (1989-2000г.). В резултат на настъпилата политическа, социална и икономическа промяна се наблюдава тенденция на завръщане към патриархалните ценности и нагласи за брака и семейството. За българската съпруга се изразжда един комплексен хабитус. Тя трябва да изпълнява традиционно отредените ѝ роли – по извършване на домакински задължения и отлеждането на децата, но от друга страна, трябва да работи, за да подпомага семейния бюджет. Признато е правото ѝ на обществен живот, развитие и професионална реализация. Целта е да се проследи на какъв принцип се формират брачните отношения и какво място заема жената в тях.

Ключови думи: брак, българската съпруга, преход

Настоящата статия е част от по-голямо и задълбочено изследване на институцията на брака и промяната, която настъпва в мъжко-женските роли и отношения в годините на преход в България .

Под „преход“ се разбира времето от падането на комунистическата партия от власт през 1989 г. до 2000 г. Това е период, който се характеризира с икономическа, политическа и социална криза. Нараства безработицата, понижава се стандартът на живот, нараства престъпността, намаляват се социалните придобивки на гражданите. Всички тези промени са фактори, влияещи и върху междуличностните отношения между съпрузите. Установените и приемливи модели на социално поведение са разклатени и не могат да отговорят на променящата се ситуация.

¹ **Йоана Павлова** – докторант към катедра „Логика, етика и естетика“ на СУ „Св. Климент Охридски“.

Адрес за контакти: Yoana.ppavlova@mail.com

Целта на изследването е опит, да се определят причините за сключване на брак от страна на жената и какво място ѝ се отрежда в него.

Обект на изследването са български жени, сключили брак в периода 1989-2000 г. Разглежда се само официалният граждански брак, който се регулира от закона.

Предмет на проучването е брачният опит, който жените имат. Как те преживяват брака си, как са изграждали взаимоотношенията със съпрузите си в годините на преход.

Теоретичната рамка за анализ на събраната информация е теорията на П. Бурдийо за „полето“ и „хабитуса“.

Методът използван за събиране на информация е „устната история“. Анализирани са разказите на четири жени, които са сключили брак в посочения период. Те разказват за начина на формиране на брачните отношения с партньора си, как са се чувствали, как са се справяли, как оценяват брака си. За да може да се установи наличие на промяна в модела на формиране на съпругеските отношения чрез интервютата, първо, е направен анализ на проведени количествени изследвания за брака и семейството в посочения период.

Характеристика на брачните отношения

В нашата страна за законен се приема единствено юридическият брак, сключен пред упълномощено за това лице. Той като институт се състои от съпруг и съпруга и техните отношения.

В България, както в останалия християнски свят, брачните и семейните взаимоотношения са социалноисторически конструктор, чиито отношения се изграждат според принципите на патриархалната традиция, където мъжът е глава на семейството, а жената му е подчинена. Този модел на организация на обществените отношения е бил възможен в една аграрна среда и в селата. С индустриализацията на страната, раздробяването на земята, откриването на предприятия и заводи, ситуацията се променя.

Първият етап на промяната, може да се определи с напускането на младите на родните си села и градове, за да търсят препитание другаде. Откъсването от родното място и родителите означава и откъсване от традициите, което позволява разчупване на съществуващия модел на съпругески отношения. Вторият етап на промяната, се свързва с въвеждането на задължително и еднакво образование за мъжете и жените и навлизането на жените в сферата на платения труд извън дома.

С развитието на обществото се развиват и променят нуждите, желанията, очакванията и необходимостите на двамата партньори. Точно тази промяна налага и промяна при формирането на брачните взаимоотношения. Съществуващият патриархален брачен модел в България не е в състояние да отговори на променените желания и очаквания на мъжете и жените.

Процесът на търсене на подходящ брачен партньор е ръководен не само от личните нужди и желания, но и от желанията на общността /групата/, които са инкорпорирани в самите личностни желания. развитието на

обществото води до нарастване и промяна на неговите нужди, а оттам и на нуждите на отделния индивид. Неговите потребности и желания, свързани с брачния партньор, също се усложняват.

Брачните взаимоотношения могат да се квалифицират и в зависимост от това, дали се изграждат на принципа на сътрудничеството или на господството и подчинението. С оглед на характера на отношенията в различни сфери на семейната дейност, често се разграничават традиционен и съвременен (партньорски) тип семейства. Първите, се основават на подчиненото положение на жената от мъжа и ограничаване на дейността ѝ предимно в дома и семейството, а вторите, на семейното равноправие между двата пола. „Класическата патриархално-авторитарна структура се появява най-вече в неограничената власт на старото поколение над младото и в мъжкото господство над жената. Характерни за егалитарното семейство са стремежът към по-радикално и справедливо разпределение на домакинските дейности, равно участие на съпрузите във вземането на решения, премахването на семейния деспотизъм, общия дух на взаимопомощ и разбирателство“. (Спасовска, 2000: 43)

Анализът на резултатите от проведените изследвания през 90-те години показват промяна на отношението към институцията на брака и ролята на жената. Бракът и семейството, които се разглеждат като неразделна единица започват да не се възприемат като абсолютна ценност. Процентът на хората, които поставят семейството като ценност от първостепенно значение намалява, но продължава да е много висок около 80%.

Намалява процентът на хората, които приемат твърдението, че „Човек не може да живее пълноценно без съпруг“. То се приема от 57% от жените и 54% от мъжете. Хората, които приемат пожизнеността на брак също намаляват респективно на 39% за жените и 40% за мъжете (Динкова, 1990: 97).

Излиза се от установените традиционни схващания за „сърбата“ на жената, която може и трябва да съществува само чрез съпруга и децата си. На това ниво на оценка на брака се забелязва либерализация, но що се отнася до взаимоотношенията между съпрузите, либерализацията остава само на думи.

По отношение на изграждането на взаимоотношенията в семейството, по-голяма част от респондентите заявяват, че отношенията им се изграждат на базата на партньорството. Но същевременно се оказва, че 63% от жените заявяват, че глава на тяхното семейство е мъжът им и те приемат това за нормално. Що се отнася до изпълнението на задълженията, свързани с отглеждане на децата или домакинските задължения 69% от жените заявяват, че участват по равно със съпруга си в отглеждането на децата, а 63% разпределят по равно домашните задължения със съпруга си.

Когато говорим за издръжка на семейството нещата се променят. Там само 33% от жените заявяват, че имат равен принос за издръжката на семейството си заедно със съпруга си. 53% от жените съобщават, че техните съпрузи имат по-голям принос в издръжката на семейството. По-високите доходи от страна на съпрузите създават предпоставки за поддържане на

патриархалното разбиране за водещата роля на мъжа и силното разграничаване на мъжки и женски отговорности и задължения.

Други фактори, оказващи влияние при формирането и организацията на съпругеските отношения са: изборът на брачен партньор, причината за сключване на брак и времето на предбрачното познатство. Изборът на брачен партньор е направен самостоятелно при 72% от жените като е бил добре обмислен. Като основна причина за сключване на брак е посочена „любовта“. Самостоятелният избор на брачен партньор по сърце са предпоставка за успешността на брака и формирането на партньорски тип съпругески отношения.

Изграждане на женски хабитус

В годините на преход хабитусът, който се изгражда за българската съпруга е доста комплексен. Хабитусът може да се дефинира като начинът, по който социалните структури се запечатват в съзнанието и тялото чрез интериоризация на света около нас. Той ни посочва начините на съществуване, на мислене и действие, общи за повечето индивиди с един и същ социален произход. Несъзнателното включване на норми и практики се корени в принадлежността към определена група. (Бурдийо, 1997:115).

От една страна, налице са разбирания и нагласи за съпругеските отношения, свързани с патриархалната традиция, а от друга страна са нагласи, които са резултат от налаганите идеологически пустолати по времето на комунизма.

Мястото, което традицията отрежда на жената в брака, е на послушна другарка на мъжа и работна домакиня. Тя трябва да работи наравно с него, но в същото време трябва да му се подчинява като на свой господар. Комунистическата идеология пропагандира равенство на половете, освобождение на жената от мъжката робия и безкрайни възможности за реализация извън дома. Управляващите се стремят да повишат стандарта на живот и да изравнят статуса на мъжете и жените. Откриват обществени перални, фурни и детски заведения, чиято цел е да облекчат задълженията на жената – майка, съпруга и общественичка. Разпространяват се лозунги за „издигането на жената“, за изграждането на нейната личност и след брака, наравно с тази на мъжа.

Идването на демокрацията донася със себе си реструктуриране на трудовия пазар, реформи в социалното и политическото пространство.

Ако по времето на Комунизма жената е можела да разчита на пакет от социални услуги и придобивки, с помощта на които тя е можела по-лесно да балансира между всички очаквани и вменени й роли, то след 1989 г. , държавната подкрепа се свива и в един момент изчезва. Независимо от това, от жената се очаква: да се образова, да бъде добра домакиня (да може да готви, да чисти, да шие), да бъде добра и грижовна майка; да бъде опора на съпруга си, да го подкрепя; но от друга страна, от нея се очаква, че трябва да работи, да изкарва пари, да подпомага семейния бюджет. Тази компилация от вменени нагласи и обществени очаквания се оказват изключително натоварващи за българската жена, не само физически, но и психи-

чески. Напрежението, което причинява опитът за съчетаване на семеен и професионален живот е обект на редица изследвания и проучвания. Както отбелязва и Хол „докато обществото очаква съпругите и майките да играят едновременно своите разнообразни роли (майки, съпруги, служещи, себе си), то позволява на бащите и съпрузите лукса да изпълняват ролите си в последователен ред (работещ, родител, съпруг). Това означава, че докато бащите са на работа, от тях не се очаква да се тревожат за семейни проблеми. В същото време, когато майките са на работа от тях се иска да се занимават не само със служебните си задължения, но и с всички въпроси засягащи семейството“. (Тодорова, 1994:11)

Един от възможните варианти за намаляване на това напрежение е жената да си остане вкъщи или да продължи да работи на половин работен ден. Според 50% от анкетираните (мъже и жени), омъжената жена трябва да работи само при желание или възможност. Едва 24% смятат, че омъжената жена трябва да продължи да работи и след като е сключила брак. Тези отговори потвърждават традиционните представи, че жената е по-добре да си остане вкъщи след като се е омъжила. Това схващане се споделя еднакво както от мъжете, така и от жените. Независимо от желанието да си останат вкъщи, българските жени проявяват претенции към брака и партньора си. Жените имат желаниа за отчитане на тяхната личност в брака, да бъдат третираны като равни, да участват активно при взимането на решенията в семейството. Промяната в нагласите се осъществява именно при изказването на тези претенции. Задълженията, които всеки трябва да изпълнява в брака, отговарят в много голяма степен на традиционните представи. Стереотипът за женски и мъжки дейности е толкова стабилен, че дори когато са незаети или имат свободно време мъжете нямат желание да помагат в дейности, отредени като задължение на техните половинки. Ако все пак решат да помогнат по някакъв начин, тази помощ се представя като „бонус“ или проява на „добра воля“, а не като нещо необходимо.

В дните на висока безработица много семейства се издържат само от доходите на единия партньор. Много често това е съпругата. Но това не означава, че след като тя издържа семейството нейният съпруг ще се заеме с домакинските задължения. Някои от респондентките се оплакват от психически и физически тормоз от страна на своя съпруг, който постоянно бил недоволен, че „нямало топла храна, имало прах по секцията“ и т.н. Но същевременно очакват „подкрепа и разбиране“ от съпругата си.

Очакването за подкрепа, разбиране и търпение, продължава да е много по-високо към съпругата, отколкото към съпруга. Тя е тази, която трябва мълчаливо да приема негодите и да оказва подкрепа на съпруга си, без това да означава, че и тя може да се ползва със същото.

Домакинските задължения и грижата за децата продължава да се приема за основни женски задължения. Съпругите продължават да изпълняват тези задължения и да приемат, че е нормално, защото жените били по-грижовни, отговорни и т.н. От отговорите се вижда, че схемите на изгражданя женски хабитус са много устойчиви и при най-малките сътресения в обществото се задействат с пълна сила, за да запълнят създалия се вакуум.

Оформяне на брачен модел

При проведеното изследване беше установена каква е причината за сключване на брак от страна на жените и на какъв принцип се основава ръководството на брачния съюз. Разпространението на отделните модели на властта в семейството характеризират най-ярко брачния начин на живот в дадено общество.

От направените интервюта, без претенция за представителност, е направена една типология на брачните отношения между съпрузите на базата, на която се определя и мястото на жената в самия брак. Наблюдава се смесен модел на брачни отношения.

Ръководни функции като вземане на важни решения; разрешаване на конфликти, определяне посоката на развитие на семейството се осъществява от мъжа. Жената участва при дискутирането на проблемите и начините за разрешаване на конфликти. Участва при формирането на семейния бюджет. Това не само се очаква, но и се изисква от нея, но без тя да е основният източник на средства за издръжката на семейството. Съпрузите, някои от тях явно, други не толкова, искат да им се признава статуса на „глава“ на семейството. Това съзнателно и целенасочено се извършва от жените. В името на брака си, съпругите правят повече отстъпки и компромиси. Така сформираният модел, с разпределяне на властовите позиции, отрежда на жената второстепенно „място“ в брачния съюз. Традиционно на жената са отстъпени грижите за децата и домакинските задължения. Настъпилите промени са свързани с признаването на личността на жената. Задоволяват се нейните емоционални и духовни нужди. Тя получава подкрепа за професионално развитие, но с приоритет остава мъжът. Ако и двамата имат възможност за професионално развитие, жената е тази, която трябва да отстъпи, за да се развива съпругът ѝ. Едва след като той е постигнал желаната позиция, жената може да се развива, ако е възможно.

Използваният метод на устната история позволи да се изследва женският опит в брачните отношения. Чрез собствените си разкази, анализирайки собствения си опит, жените поставиха под въпрос много от съществуващите – наложени правила на поведение. Те, разказвайки брачния си опит, го анализират и осмислят. Създават значения, за собствения си брак и съпруг. Оценяват ползите и загубите като правят анализ на случките от съпругеския си живот.

Разказите на респондентките очертават една обща траектория и характеристика на брачната институция в България в определения период. Те представят историята на брачната институция в този период и по-специално историята на жената – съпруга. Отразяват техния индивидуален опит като същевременно илюстрират общите социални норми, очаквания и изградени схеми на възприятие. Както заявява една от респондентките „такъв беше *редът*: учиш – работиш – жениш се – имаш дете“. Редът не се е проблематизирал тогава, „не се сетих да поискам равноправие“. Този ред и свързаните с него очаквания са задали модела на организация на собствения брачен живот. Тя не е имала голяма възможност да избира, „според

тогавашните разбирания, ние вече *закъснявахме* със създаването на семейство.“ Обществото има очаквания към индивида, които се отразяват в лицето на по – възрастните членове на семейството.

Проблематизирането на очевидностите, респондентките започват да правят след натрупани години брачен живот и с порастването на децата. Жените говорят с огорчение за пропуснатите възможности в професионален и личностен план. За пропуснатата възможност да прекарат повече време с детето си, защото е трябвало да работят, за нереализираните планове в професионален план. В разказите на всички респондентки се усеща разочарование за направените компромиси, които не са били оценени от страна на съпрузите им и съжаление за ранното сключване на брак и последвалите грижи и отговорности. Доловеното огорчение от направените компромиси, неосъществени амбиции, пропуснати възможности, се е породило от незадоволените очаквания за подкрепа, признаване и изричане на това признание за направените жертви от страна на техните съпрузи.

Стремежът на развитието на брачните отношения е към развитие на „взаимен модел“, при който партньорите са взаимозаменяеми. Няма разделение на мъжко-женски роли и задължения. Премахва се създаването на женски и мъжки хабитус. Властта и задълженията се разпределят по-равно.

Много интересно и същевременно много показателно в разказите на жените е причината за сключване на брак. Нито една от респондентките не използва думата „любов“. Дали жените не са романтички, а са търсели по – практични неща в своя съпруг („допадане“, „излъчване на стабилност“, „да имам деца“) или с годините на брачен живот е изчезнала тази причина за техния избор.

Основни изводи

– Продължават да се възпроизвеждат съществуващите схеми на брачно поведение;

– Жената продължава да се възприема като спътница и опора на съпруга си, но не и за равноправен партньор по отношение на властовото разпределение в конструирането на съпругеските отношения;

– Вземането на важни решения се осъществява основно от мъжа;

– Жените участват при дискусията за вземане на решения и разрешаването на възникнали конфликти;

– Жените съзнателно поддържат статуса „глава на семейството“ на съпрузите си;

– Съществуващият социален ред и начинът на формиране на брачните отношения между съпрузите се проблематизират от жените едва след порастване на децата и натрупване на години брачен опит;

– Установи се липса на чувствителност към брака и брачните отношения по пол;

– Причината за сключване на брак е харесване, но по-скоро желанието за дете;

– Жените са търсили в партньорите си сигурност, гаранция, че той ще е добър съпруг и баща;

От всичко това може да се направи извод, че бракът е традиционна институция и жените, които споделят гласно или негласно традиционната представа за ролята на жената са по-склонни да търсят реализация в и чрез брака, а тези, които са еманципирани се ориентират към другите форми-съжителство без брак или автономно водене на живот.

Abstract

This article is part of a thorough research of the institution of marriage and the change that occurs in the roles and relationships between spouses in the transition period (1989- 2000). As a result of the ensuing political, social and economic changes tended to return to patriarchal attitudes and values of marriage and family. The Bulgarian wife degenerate a complex habit. She must fulfill traditional roles – in performing household chores and raising children, but on the other hand have to work to support the family budget. Acknowledged her right to public life, and career development. The article's aim is to trace how does marital relationships are formed and what role did women in them.

Keywords: marriage, bulgarian woman wife, transition period

ЛИТЕРАТУРА

- Бурдийо, П., (2002). Мъжкото господство. София, ЛИК, с. 115.
Динкова, М., (1997). Бракът като ценност, реалност и представа. София, АССА, с.16, 80-97.
Жекова, В., (2006). Развитие на браковете и брачността в България. сп. Население, кн. 3-4, София, с. 30-46.
Найденова, П., Сугарева, М., Големанов, Н., Ризова, Г., Борисов, К., Мичева, А., (1996). Жените и мъжете в преход към пазарна икономика, сп. Население, кн.1, София, с. 73-103.
Спасовска, Л., (2000). „Променящият се брак в България“, София, Академично издателство „проф. Марин Дринов“, с. 43.
Тодорова, Е., (1994). Брак и семейство /Социологически поглед/. София, Просвета, с.11.

Йоана Павлова е докторант към катедра „Логика, етика и естетика“ на СУ „Св. Климент Охридски“. Полето на академичното ѝ изследване е историята на жените и институцията на брака в България. Научните ѝ интересите са в сферата на история на жените, институцията на брака и промяната на мъжко-женските роли и отношения.

Yoana Pavlova is academic student at Sofia University “St. Kliment Ohridski“. Her field of research is woman history and history of institution of marriage. Mrs Pavlova is interested in social affairs, the problems of the transition towards democracy and women's role in the new situation.